

УДК 159.955 (575.2) (04)

DOI 10.58649/1694-8033-2025-1(121)-106-111

БАБАШОВ А.К., ААЛИЕВА Ш.К.

Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясы, Философия институту,
Кувейт университети

БАБАШОВ А.К., АЛИЕВА Ш.К.

Национальная академия наук Кыргызской Республики, Институт философии,
Кувейтский университет

BABASHOV A.K., ALIEVA SH.K.

National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic, Institute of Philosophy,
Kuwait University

ЛИДЕРЛИКТИН КАЛЫПТАНЫШЫНА ИДЕОЛОГИЯНЫН ЖАНА АДЕП-АХЛАКТТУУЛУКТУН ТААСИРИ

ФОРМИРОВАНИЕ ИДЕОЛОГИИ: РОЛЬ СИСТЕМЫ ЦЕННОСТЕЙ И ХАРИЗМАТИЧЕСКОГО ЛИДЕРА

FORMATION OF IDEOLOGY: THE ROLE OF THE VALUES SYSTEM AND CHARISMATIC LEADER

Кыскача мүнөздөмө: Макалада идеологиянын азыркы формалары жана алардын коомдук процесстерге тийгизген таасири терең талдоого алынган. Авторлор ар кандай идеологиялык формалардын мазмунунун жана структурасынын негизги аспектилерине көңүл буруп, коомдогу идеологиялык мамилелердин ролун баса белгилешет. Идеологиялык мамилелердин кеңири спектрине негизделген азыркы саясий, экономикалык жана маданий динамика шартында, макалада социалдык-маданий процесстерди эффективдүү талдоо жана болжолдоо үчүн бул формаларды терең түшүнүү зарылчылыгы баса белгиленген. Бул макала коомдук жана саясий системалардын калыптануу контекстинде идеологиянын формасы, баалуулуктар системасы жана харизматикалык лидердин ортосундагы өз ара байланыштын актуалдуу темасын изилдейт. Идеологиянын коомдук процесстерге тийгизген таасири жана аны жайылтуудагы харизматикалык лидерлердин ролу проблемасы көңүл чордонуна коюлган. Изилдөөнүн максаты – бул компоненттердин ортосундагы байланышты талдоо жана алардын коомдун маданий жана саясий өнүгүүсүнө тийгизген таасирин аныктоо. Изилдөөнүн натыйжалары идеологиялык процесстерди талдоо жана интерпретациялоонун жаңы ыкмаларын камсыздайт, бул заманбап саясий жана социомаданий реалдуулукту тереңирээк түшүнүүгө гана салым кошпостон, ошондой эле коомдук өнүгүүнү башкаруунун жана социалдык чыр-чатактарды чечүүнүн стратегияларын иштеп чыгууга негиз түзөт. Жалпысынан алганда, макала коомдун идеологиялык динамикасын изилдөө үчүн жаңы перспективаларды ачып, азыркы социологиялык теория жана практика үчүн маанилүү салым болуп саналат.

Аннотация: Статья представляет собой глубокий анализ современных форм идеологии и их влияния на социальные процессы. Авторы освещают роль идеологических отношений в обществе, обращая внимание на ключевые аспекты содержания и структуры различных идеологических форм. В контексте современной политической, экономической и культурной динамики, основанной на широком спектре идеологических установок, подчеркивается необходимость глубокого понимания этих форм для эффективного анализа и прогнозирования социокультурных процессов. Данная статья исследует актуальную тему взаимосвязи между формой идеологии, системой ценностей и харизматическим лидером в контексте формирования общественных и политических систем. В центре внимания ставится проблема влияния идеологии на общественные процессы и роль харизматических лидеров в ее распространении. Целью исследования является анализ взаимосвязи

этих компонентов и определение их влияния на культурное и политическое развитие общества. Результаты исследования представляют новые методы анализа и интерпретации идеологических процессов, что способствует не только более глубокому пониманию современной политической и социокультурной реальности, но и предоставляет основу для разработки стратегий управления социальным развитием и решения социальных конфликтов. В целом статья представляет важный вклад в современную социологическую теорию и практику, открывая новые перспективы для изучения идеологических динамик общества.

Abstract: The article is an in-depth analysis of modern forms of ideology and their influence on social processes. The authors highlight the role of ideological relations in society, paying attention to key aspects of the content and structure of various ideological forms. In the context of modern political, economic and cultural dynamics, based on a wide range of ideological attitudes, the article emphasizes the need for a deep understanding of these forms for effective analysis and forecasting of sociocultural processes. It is important to note that ideology plays a key role in the formation and maintenance of social structure, determining the values, norms of behavior and political preferences of individuals and groups. The article highlights the diversity of ideological paradigms, including political, religious, economic and cultural forms, and their relationship with social processes. This article explores the current topic of the relationship between the form of ideology, the value system and the charismatic leader in the context of the formation of social and political systems. The problem of the influence of ideology on social processes and the role of charismatic leaders in its dissemination is put in the spotlight. The purpose of the study is to analyze the relationship between these components and identify their influence on the cultural and political development of society. The results of the study provide new methods for analyzing and interpreting ideological processes, which contributes not only to a deeper understanding of modern political and sociocultural reality, but also provides a basis for developing strategies for managing social development and resolving social conflicts. Overall, the article represents an important contribution to contemporary sociological theory and practice, opening new perspectives for the study of the ideological dynamics of society.

Негизги сөздөр: идеология; протофилософия; харизматикалык лидер; баалуулуктар системасы; категориялык императив; адеп-ахлак; журум-турум нормалары; бихевиоризм; табу; каада-салт.

Ключевые слова: идеология; протофилософия; харизматический лидер; системы ценностей; категория императива; мораль; нормы поведения; бихевиоризм; запрет; традиция.

Keywords: ideology; proto-philosophy; charismatic leader; value systems; category of imperative; morality; norms of behavior; behaviorism; prohibition; tradition.

Адеп-ахлактуулук (нравственность) – коомдук турмуштун, социалдык өнүгүштүн жана тарыхый прогресстин эң маанилүү жана маңыздуу факторлорунун бири. Мораль коомдун мүчөлөрүнүн сезимдеринин, умтулууларынын жана кыймыл-аракеттеринин башка адамдардын сезимдери, умтулуулары, кыймыл-аракеттери, алардын жана бүтүндөй коомдун кызыкчылыктары, ошондой эле дөөлөттөрү менен өз ыкгыярдуу шайкеш келүүсү аркылуу аныкталат. Конфуцийдин окуусу боюнча Лини, башкача айтканда адеп-ахлактуулукту, диний-ырым жырымдарды сактабагандык, коомдогу баш-аламандыкка жана диний сезимдердин муздашына алып

келет. Ли жок болсо, демек, коомдо тартип жок, мамлекетте жыргалчылык да, гүлдөп өнүгүү да жок. «Ли жок болсо, демек, падыша менен букаранын, жогорудагылар менен төмөндөгүлөрдүн, улгайгандар мечен жаштардын ортосунда айырмачылык жок. Ли – коомдун бекем орнотулган тартиби» [3, с. 71-74]. Ыктыярдуулук жана көпчүлүк менен макул болуу адеп-ахлактын баардык кубулуштарына мүнөздүү белгилер. И. Канттын пикири боюнча адеп-ахлактуу сезим «жалпы эрктен белгилүү бир деңгээлде көз каранды жеке эрк» болуп эсептелет.

А. Шопенгауэр өзүнүн философиялык концепциясында «... моралдык түшүнүктөр

деп аталган уяттуулукту, практикалык аң-сезимди өздүк аң-сезимге тийиштүү» деп кароого өтө сактык менен мамиле жасайт, ошол эле учурда кайсы моралдык сапаттар адамга тубаса таандык, кайсылары практика жана психологиялык жүрүм-турумдун натыйжасында пайда болгондугун аныктоого аракет жасаган. «... моралдык сапаттар, бир жагынан, рефлексия жана тажрыйбанын, башкача айтканда, башка нерселерди баамдоонун жыйынтыгында калыптанат, экинчи жагынан, ал пайда болгон моралдык сапаттардын ортосунда кайсылары адамга тубаса тиешелүү экендиги аныктала элек» [5, с. 51], – деп жазат. Тактап айтканда, А. Шоппенгауэрдин пикири боюнча, адамдардын «аң-сезиминин дээрлик көп бөлүгү өздүк аң-сезимге эмес, башка предметтердин аң-сезимине же болбосо, таанып билүү жөндөмдүүлүгүнө тиешелүү» болсо, анда, идеологиянын негизги кызматы (функциясы) коомдук чөйрөдө аң-сезимдин философиялык, саясий, укуктук, этикалык жана башка формаларын калыптандыруу болуп саналат. Идеологиялык билим, маалыматтар ар бир адамдын өздөштүрүү деңгээлине жараша, алардын коомдук психологиясына жана теориялык ойлонуусуна трансформацияланат, так ушул учурда инсан тарабынан өзүнүн ички дүйнөсүн андоо актысы пайда болот.

Журум-турум – белгилүү бир моралдык ченемдер менен чектелген жорук-жосундардын жана кыймыл-аракеттердин системасы. Журум-турум коомдук жагдай-шарттардын таасиринде калыпка салынат. Ал адамдын мүнөз, темперамент, каалоо, ой-пикир, көркөм сезим сыяктуу касиеттеринин айлана-чөйрө менен байланышынан пайда болуп, өсүп-өөрчүйт. Бул термин илимде жаныбарга карата да колдонулат. Бирок, илим адамдын жүрүм-туруму айбанаттан келип чыккан деген эски көз карашты төгүндөйт. Айбан айлана-чөйрөгө ылайыкташат, байырлашат, ал эми адам болсо ага акыл-эс менен (аң-сезимдүү) мамиле кылат, өз таасирин тийгизет, аны өз мүдөөсү үчүн пайдаланат, анын дүйнөгө болгон мамилесинде белгилүү бир максат болот. Психология илиминдеги бихевиоризм багыты

адам менен айбандын ушундай айырмасы барын жокко чыгарат, жеке адам дүйнөсүн аңдап билүүгө, адамдын ички сырын түшүнүүгө болбой турганын ырастайт.

Бихевиоризм (англисчеден behaviour, behavior – жүрүм-турум) – 20 кылымдын 1-жарымындагы америкалык психологиянын негизги багыты. Ал психологиянын предмети катары аң-сезимди эмес, сырткы чөйрөнүн таасирлерине кыймылдуу жана аны менен коштолуп жүргөн сөз, эмоция түрүндөгү жооптордун (реакциялардын) жыйындысы катары түшүнүлгөн жүрүм-турумду атаган. Б.Э. Торндайк тарабынан негизделип, анын программасы менен аталышы Дж. Уотсон тарабынан сунуш кылынган (1913). Бихевиоризм 20-кылымдын 20-жылдарында болуп көрбөгөндөй дүркүрөп өнүккөн; анын идеялары менен методдору антропологияга, социологияга, педагогикага оодарылып, аталган илимдер АКШда жүрүм-турумду изилдеген «бихевиоралдык илимдер» деп атала баштаган. 1930-жылдары пайда болгон необихевиоризм (Э.Ч. Толмен, К.Л. Халл) Бихевиоризмдин «стимул-реакция» деген негизги схемасынын чектүүлүгүн четке кагуу максатында ар кандай таанымдык жана чакырык факторлору өндүү «ортомчу өзгөргүчтөр» деп аталган далдалчы, туташтыруучу звенону киргизген.

Бихевиоризм жобосу идеологиянын субъекттеринин жүрүм-турумун психологиялык жагдайда түшүндүрүүгө далалаттанат. Аталган жобонун иегиздөөчүсү З. Фрейд лидерлик феноменин эл массасынын кадыр-барктуу инсанга болгон муктаждыгы менен түшүндүргөн: бала кезде калыптанган атанын камкордугуна болгон «инфантилдүүлүк» адамдын аң-сезиминин түпкүрүндө бекем сакталып калат да, лидерлик феномени «атанын бийлигин сагынуу» катары чечмеленет. Эл массасы тарабынан лидерди кабыл алуу механизми төмөнкүчө сүрөттөлөт: тиран атанын үстөмдүгү астында өскөн бала өзүн коргоо ирээтинде «кыңк» этпестен баш ийүү жолун өздөштүрүп алат: «Наристенин алсыздыгы коргонууга жана күч-кубаттуу атасына жасакерленүүгө алып келет. Ал эми чоң адамдын алсыздыгы атасынан башка

кадыр-баркка жасакерленүүгө жана ага баш ийүүгө аргасыз кылат» [6, с. 97]. Фрейддин оюна ылайык күч-кубатка толуу менен адам лидерге, бийлик адамдарына, элитага баш ийүү аркылуу мазохисттик рахат алат, жагалдануу жана жасакерленүү ыкмаларын өздөштүрөт, компромисс издейт, бюрократиялык машинанын винтигине айланат. Ошол себептен ал кадыр-барктуу лидерди же элитаны «атанын орун басарлары» деп атап, эл массасы жана анын психологиясы «коомдун алгачкы жамаатка, чоң адамдын бала чакка карай регрессиясы» катары караган. Фрейд эл массасынын лидерге баш ийүүсүн акыл-эс менен түшүндүрүү мүмкүн эмес, бул феномен инстинкттер жана эмоциялар аркылуу түшүндүрүлөт деген бүтүмгө келген. Ошол себептен адамдар лидерге карата атага жасагандай мамиле кылышат: алар лидерди атаны сыйлагандай сыйлашат, атадан корккондой коркушат жана атаны жек көргөндөй жек көрүшөт: «эзилген таптардын дөөлөттүүлөргө көз артышы мыйзам ченемдүүлүк...» [6, с. 118]. Демек, Фрейддин пикири боюнча лидер менен эл массасынын, элита менен эзилген таптын ортосундагы карама-каршылык объективдүү социалдык конфликт эмес, адамдын ички дүйнөсүндөгү гана психологиялык драма болуп саналат.

Психологиялык жобонун дагы бир көрүнүктүү өкүлү А. Адлер лидерлик феноменин адамдагы өксүк комплексин (физикалык алсыздыгын, физиологиялык кемтикти, социалдык өксүктү ж.б.) компенсациялоо аркылуу түшүндүргөн. Ошол себептен, Адлердин окуусун көп учурда «саясаттын психопатологиясы» деп аташат. Анын көз карашын толук колдоо менен америкалык политолог Г. Лассуэлл «Психопатология жана саясат» деп аталган классикалык мүнөздөгү эмгегинде мындай деп жазат: «Саясатты изилдөөдө психоанализ ыкмасын колдонуу ыксыз болуп көрүнүшү мүмкүн. Анткени психоанализ психиатриянын жин оорулуу адамдарды дарылаган тармагы катары пайда болгон» [4, с. 170]. Бирок, фрейдизмдин популярдуулугу өскөн сайын анын ыкмалары саясат таануу чөйрөсүндө кеңири пайдаланыла баштаган. Анткени

турмуштук байкоолор көрсөткөндөй, көп учурда психопатологиялык инсандар бийликке умтулушат. Алар саясатта же чарба жүргүзүүдө гана эмес, уюмдашкан кылмыштуулук чөйрөсүндө да өз үстөмдүгүн орнотууга далалат кылышат [4, с. 303]. Адлер сыяктуу эле Г. Лассуэлл да лидерликти өксүк комплексин жана психологиялык травмаларды компенсациялоого болгон умтулуу деп атаган. Аталган ойчулдардын пикири боюнча адам өзүндөгү алсыздыкты, кемчиликти, качандыр бир кезде башынан өткөргөн кордукту, кемсинтүүнү, шылдыңды официалдуу жана официалдуу эмес лидерликтин, саясий бийликтин жардамы аркасында компенсациялайт. Мисалы, А. Гитлер, Наполеон Бонопарт, В.И. Ленин, Р. Никсон ж.б.у.с саясий ишмерлердин психобиографиясын изилдөөгө тартуу менен А. Адлер, Г. Лассуэлл төмөнкүдөй кызыктуу жагдайды тастыкташкан: аталган лидерлер кичинекей бойлуу жана физикалык жактан алсыз адамдар болушкандыктан, алар бала чагында жана жаш кезинде нечендеген шылдыңдоолорду жана келекелөөлөрдү баштарынан өткөрүшкөн; улуу аскер башчынын жана чыгаан саясий ишмердин жолун тандап алуу менен алар өз өксүктөрүн компенсациялоого далалаттанышкан.

Лидерлик маселеси неофрейдизмде да курч коюлган. Анын көрүнүктүү өкүлү Эрик Фромм Фрейддин ашынган биологизмин сынга алып, коомдук факторлорго өзгөчө көңүл бургаи. Анын пикири боюнча эксплуататорлук коомдордун бийлиги күчкө, зордук-зомбулукка жана «кыңк» этпестен баш ийүүгө таянат. Демек, коомдо садисттик жана мазохисттик тенденциялар сыяктуу карама-каршы эки күч үстөмдүк кылып турат. Садисттик тенденциялар лидерлерге, ал эми мазохисттик коз караштар эл массасына таандык. Дал ушул себептер миллиондогон адамдардын эркиндиктен качып, күчтүү адамдын бийлигине баш ийүүнү каалашкандыгын түшүндүрөт.

Психологиялык өнүгтө бийликти каалоо адамдын күчү менен эмес, алсыздыгы менен шартталган. Ошол себептен Фромм лидерлер өз алсыздыгын төмөнкүдөй

садисттик тенденциялар менен компенсацияланат деген бүтүмгө келген: 1) адамдын башкаларды (кишилерден) көз каранды кылууга, аларга өз эркин таңуулоого, аларды өздүк куралга айландырууга болгон умтулуусу; 2) абсолюттуу бийликке гана ээ болбостон, адамдарды эзүүгө, пайдаланууга жана алардын эсебинен жашоого болгон каалоо; 3) адамдарды физикалык жана моралдык жактан азап тартууга мажбур кылууну каалоо [7, с. 127]. Э. Фроммдун пикирине ылайык эл массасы жалгыздыктан, жатыркоодон оолак болуу жана коргонуу максатында бийликке баш ийүүнү каалаган мазохисттик тенденцияны жакташат. Мисалы, эки дүйнөлүк согуштун ортосунда бири-биринен жатыркаган, ыймандан алыстаган, өзүмчүлдүккө көнгөн миллиондогон адамдар «эркиндикке умтулуунун ордуна өзүм билемдикке бөгөт коюу максатында фашисттик бийликке баш ийүүнү жактырышкан» [8, с.21]. Демек, негизинен садизм-мазохизм тенденцияларынын психологиясы адамды социалдык системага адаптациялайт.

Бүгүнкү күндө психологиялык жобону туюнткан саясий лидерликтин компенсатордук концепциясы саясий-психологиялык илимде да кеңири пайдаланылат. Мисалы, А. Джордж өзүн-өзү өтө төмөн баалаган адамдардын лидер катары калыптануусунун төмөнкүдөй беш себебин атаган: 1) баркы жок адамдар уникалдуу жөндөмдүүлүктөрү менен өз өксүгүн компенсациялайт; 2) моралдык жактан барксыздык кыйынсынуу, башкалардан артыкчалануу менен компенсацияланат; 3) ичинде кири жоктук, митайымсыздык көп учурда криминалдык мүнөздөгү шоктук, айлакерлик менен компенсацияланат, 4) алсыздыкты эбегейсиз зор күч компенсациялайт, 5) мажирөөлүк же жүдөөлүк компетенттүүлүк же пунктуалдуулук менен компенсацияланат [2, с. 29].

Психологиялык жобонун же андагы колдонулган психобиографиялык методдун бир катар артыкчылыктарына карабастан, анын авторлору лидерлик феноменинин мотивдери кандай деген суроого жооп бере алышкан эмес. Аталган суроого жооп издөөнү

лпдерликтин мотивациялык жобосунун өкүлдөрү Э. Эриксон, М. Вебер өз милдеттерине айландырышкан. Аталган изилдөөчүлөр харизматикалык лидерликтин концепциясын түзүшкөн. Лидерликти анализдөөдөгү М Вебердин кошкон негизги салымы болуп «харизма» түшүнүгү эсептелет. Ал харизмага так аныктама берген эмес. «Энциклопедиялык сөздүктө» харизма – ыйык дарамет, харизматикалык лидер – өзүнүн акылмандыгы, баатырдыгы, «ыйыктыгы» менен кол алдындагыларга кадыр-барктуу болгон адам катары аныкталат [1, с. 1307]. М. Вебердин оюна ылайык, каалагандай эле адам лидер боло бербейт. Демилгечилик, өзүнө өзү ишенүү, акыл, энергия, күчтүү эрк, бийик интеллект, кайраттуулук, башкаларды өзүнө тарта билүүчүлүк, сүйкүмдүүлүк, көсөмдүк ж.б. өзгөчө сапаттарга, жөндөмдүүлүктөргө жана артыкча касиеттерге ээ адам гана лидер болушу мүмкүн.

М. Вебердин пикири боюнча харизмалуу лидердин негизги касиети болуп алысты көрө билүүчүлүгү эсептелет. Мындай лидерлик төмөнкүдөй эки фактордун таасири астында калыптанат: 1) инсандын жеке кризиси; 2) коомдук аң-сезимдин кризиси. Ички дүйнөнүн терең кризиске чалдыккан жана алысты көрө билген инсандар аталган кризисти жеңүү жана аны четке кагуу максатында коом үчүн өтө зарыл болуп эсептелген жаңы идеалдарды, образдарды, окууларды, концепцияларды иштеп чыгат жана аларды иш жүзүнө ашырууга аракет кылышат. Мындай лидерлердин катарына М. Вебер жаңы динди негиздеген пайгамбарларды (Будда, Иисус Христос, Мухаммед), жаңы идеяны жараткан көсөмдөрдү (Сократ, Платон, Конфуций, И. Ньютон, А. Эйнштейн ж.б.), улуу казат башчыларын (А. Македонский, Ю. Цезарь, Наполеон, Чыңгыз хан, Темирлан ж.б.у.с), мамлекет негиздөөчүлөрүн (Ликург, Соломон, В. Ленин, Сталин, Гитлер, Ф. Кастро, Мао Цзедун ж.б.) киргизген.

Колдонулган адабияттар

1. Большой Энциклопедический словарь / Под ред. А.М. Прохорова. – Москва: Научное изд-во «Большая Российская энциклопедия»; СПб.: «Норинт», 1998, с. 1307.
2. Имидж лидера. – Москва, 1994, с. 29.
3. Переломов Л.С. Конфуцианство и легизм в политической истории Китая. – Москва: Наука, 1981, с. 71-74.
4. Лассуэлл Н. Power and Personality. – N. Y., 1948, p. 170, 303.
5. Шопенгауэр А. Свобода воли и нравственность / Под общ. ред. А.А. Гусейнова и А.П. Скрипкина. – Москва: Республика, 1992, с. 51.
6. Фрейд З. Будущность одной иллюзии // Сумерки богов. – Москва, 1989, с. 97, 118.
7. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. – Москва, 1994, с. 127.
8. Фромм Э. Бегство от свободы. – Москва, 1990, с. 21.

Рецензент: филос.и.д., профессор Карабукаев К.Ш.